

DOI: 10.21005/pif.2016.26.D-04

SACRUM KRAJOBRAZU, ESTETYZACJA PRZESTRZENI MIEJSKIEJ LANDSCAPE SACRUM, AESTHETISATION OF URBAN SPACE

Katarzyna Hodor
dr inż. arch.

Katarzyna Łakomy
dr inż. arch.

Politechnika Krakowska im. T. Kościuszki
Wydział Architektury
Instytut Architektury Krajobrazu

STRESZCZENIE

Strefy *sacrum* występują z różnym nasileniem w strukturach urbanistycznych miast, są to miejsca szczególne. Zgodnie z definicją wiążą się one z kultem religijnym, symboliką, wyjątkowymi wydarzeniami i zwyczajami. W różny sposób aranżowane, komponowane, świadczą o tradycji i tożsamości miejsca. W niniejszym artykule zaprezentowane zostaną różnorodne postaci *sacrum* krajobrazowego oraz sposoby wydobywania ich walorów, wpływające na podniesienie atrakcyjności krajobrazu miejskiego.

Słowa kluczowe: *genius loci*, *sacrum* krajobrazu, tożsamość miejsca, wartość krajobrazu.

ABSTRACT

Sacrum areas are present in city structures to different degree; they are special places. According to the definition they are connected with religious cult, symbolism, extraordinary events and customs. Variously arranged, composed, they give testimony to the tradition and identity of the place. This article presents different forms of landscape *sacrum* and show various ways of extracting their values improving the attractiveness of the urban landscape.

Key words: *genius loci*, landscape *sacrum*, identity of the place, landscape value.

1. WPROWADZENIE

Pojęcie *sacrum* w przestrzeni urbanistycznej miasta wiąże się miejscami o emocjonalnym znaczeniu dla społeczeństwa. Symbolika europejska, będąca głównym tematem prezentowanych badań, opiera się na wielowątkowej tradycji i bogatej historii znaczeń. Wartość stref *sacrum* jest różna w zależności od czasu i lokalizacji oraz związanych z tym szczególnych warunków społeczno-politycznych. O znaczeniu architektury i przestrzennych interpretacjach tych stref w strukturach miasta pisał Norberg-Schulz, szczegółowo pochylając się nad zagadnieniami symbolu i artykulacji [1]. Temat *sacrum* i tożsamości miejsca poruszali socjologowie: Joanna Derdowska, Mikołaj Mandurowicz i Paweł Kubicki [3, 8, 9]. Jan Gehl przedstawił współczesne poglądy na temat życia w mieście i sposobów formowania przestrzeni publicznych w pozycji *Życie między budynkami* [5]. Ze względu na wielowątkowy charakter zagadnienia tematyką tą zajmują się specjaliści z zakresu architektury, urbanistyki, socjologii, antropologii kulturowej, psychologii i innych nauk.

2. METODA I CEL PRACY

Metoda badawcza przyjęta w tym artykule obejmowała analizę zjawiska sakralności pod względem rodzaju, funkcji, skali. Celem pracy jest ukazanie *sacrum* krajobrazowego w miastach na wybranych przykładach oraz przedstawienie, jak czynniki te wpływają na różnorodność estetyzacji tych przestrzeni.

Wśród koncepcji związanych z niniejszym tematem występuje podział na *sacrum* krajobrazowe, wpisane w historię i tradycję miejsca (związane z przeszłością i powstałe w przeszłości), oraz *sacrum* traktowane i wykorzystywane jako produkt turystyczny – miejsce magiczne, często wykreowane współcześnie. Takie przedstawienie częstokroć służy komercjalizacji przestrzeni publicznych oraz ich estetyzacji [14, s. 95]¹.

3. ODMIANY SACRUM W STRUKTURACH MIEJSKICH

W badaniach nad tematyką *sacrum* pojawiają się systematyki tych szczególnych przestrzeni występujących w miastach. Według Mandurowicza występuje podział na trzy odmiany *sacrum*. Jest to tzw. „czysta sfera *sacrum*” (świątynie i cmentarze), teren „quasi-sakralny” znajdujący się na styku profanum (np. kapliczki, miejsca pamięci) oraz ostatnia grupa z proponowanego podziału – „zatoki profanum w *sacrum*” (tablice pamiątkowe, pomniki związane z historią narodu) [9]. Można również dokonać podziału na przestrzenie, które związane są z wiarą (religią), pamięcią (wydarzeniami historycznymi, narodowymi), oraz te oparte na fikcji (np. literackiej, filmowej) czy ludycznych przekazach ustnych i legendach. Jako przykład miejsc reprezentujących ostatni z wymienionych podziałów można wymienić przestrzenie tworzone w ramach XIX-wiecznego nurtu, obecnego zarówno w Polsce, jak i w Czechach, związanego z patriotyzmem. Nurt ten przyczynił się do wydobywania ze struktur miast elementów o nowym znaczeniu i ich uczytelnienia [8, s. 85 i nn.]². Kolejna próba podziału *sacrum* w krajobrazie miasta pozwala wyodrębnić obszary związane z: wiarą i transcendentnym wymiarem; z pamięcią wydarzeń historycznych oraz wykreowane kulturowo, przywołujące zdarzenia i postaci. Siła wpływu zależna jest od indywidualnego odczucia. Analizując sposób oddziaływania tych przestrzeni na otoczenie, można stwierdzić ich zależność od wielu czynników związanych zarówno z obecnym stanem estetycznym, jak i tożsamością miejsca, a także zbiorem indywidualnych odczuć. W miastach rozróżnić możemy ogólnie dwie odmiany *sacrum*: zespoły przestrzenne i elementy jednostkowe. Wśród zespołów dużą grupę stanowią cmentarze powstające na obrzeżach miast od końca XVIII w. i te zakładane wcześniej wokół świątyń zgodnie z założeniami Soboru Rzymskiego z 1059 r. (ryc.1) [7, s. 279–286].

¹ A. Wierciński, ujmując zagadnienie z perspektywy antropologii religii, przywołuje trzyetapowy podział świadomości religijnej człowieka na: magiczno-religijną, filozoficzną i naukową.

² Epoka romantyzmu wpłynęła znacząco na kreację i interpretację przestrzeni w Krakowie.

Ryc. 1. Cmentarz wewnątrz tkanki miejskiej w Bostonie. Źródło: fot .K. Hodor
 Fig. 1. Cemetery within the city structure of Boston. Source: photo K. Hodor

Inną grupą znaczącą dla obrazu miasta są zespoły klasztorne składające się ze świątyń, zabudowań i zamkniętych ogrodów lokalizowanych w centrach miast od XII/XIII w. Część z nich, choć obecnie klasztory pełnią inne funkcje (muzeów, bibliotek, hoteli), wciąż swoją formą wpływa na odbiór wizualny „minionego” *sacrum*.

W miastach kultury europejskiej można odnotować spotęgowane oddziaływanie zespołów sakralnych będących sanktuariami pielgrzymkowymi (Jasna Góra w Częstochowie, sanktuarium Matki Bożej Śnieżnej w Pilicy i wiele innych) [11]. Obszary naturalnych wzniesień, w tym *sacri monte*, mogą również należeć do zespołów krajobrazowych [13, s. 229]. Mówiąc o świętych górach, należy wspomnieć wielkoprzestrzenne kalwarie połączone z miastami. Interesującym przykładem jest polskie Wejherowo, założone w XVII w. prawie równocześnie z ufundowaną przez właścicieli miasta kalwarią. Kompozycja, odzwierciedlająca układ Jerozolimy, wpisana została w strukturę urbanistyczną, zespół pałacowo-parkowy i otaczające morenowe wzgórza [10, s. 29–37]. Obecnie Wejherowo jest ważnym miejscem kultu na terenie Pomorza, znajdującym się pod opieką konserwatorską. Kompozycja kapliczek, w połączeniu z naturalnymi walorami krajobrazowymi, buduje lokalne *sacrum*.

4. TRADYCJA SACRUM W PRZESTRZENIACH MIAST

Tematyka *sacrum* w starożytności jest osobnym zagadnieniem nierozważanym tu szerzej, choć ważnym ze względu na genezę *genius loci* w strukturach miast. W Mezopotamii i Egipcie świątynie miejsca grzebalne były znaczącym *sacrum* wpływającym na sposób kształtowania jednostek osadniczych [12]. W starożytnych miastach wytyczone aleje prowadziły do odległych zespołów grzebalnych odczytywanych wielowymiarowo, transcendentnie [12, s. 258]. Plany starożytnych Aten z agorą ukazują różnorodność sposobów organizacji przestrzeni z dominującą rolą *sacrum* z wydzielonym *temenos* (terenem

świętym). W kulturze starożytnego Rzymu określając teren miasta, zwany *sacrum*, wytyczano go przez *augura* (wróżbitę) z podziałem na dwie przecinające się ulice *cardo* i *decumanus* [1, s. 19; 2, s. 42]. Strefy *sacrum* w miastach stanowiły często podstawę ich kompozycji, dominantę względem, której struktura urbanistyczna się rozrastała w ściśle kosmicznym porządku [2, s. 55]³. W miastach średniowiecza centrum jednoznacznie wyznaczał kościół, będąc znakiem *Civitas Dei* (Państwa Bożego). Niektóre z wczesnochrześcijańskich bazylik były miejscami pochówków świętych, męczenników, tak jak bazylika Eufrazjana w mieście Poreč. Były to szczególne miejsca *sacrum* wpływające na kształtowanie układu przestrzennego i późniejszego rozwoju, stając się niejednokrotnie miejscami kultu na skalę europejską. Nasilający się ruch monacyzmu przyczynił się do budowy licznych zespołów klasztornych w miastach, dodatkowym otwarciem się kościoła na wiernych były ustalenia IV Soboru Laterańskiego w 1215 r. zalecające aktywniejsze kontakty z wiernymi. W polskich miastach średniowiecznych powstawały fundacje, dzięki którym zagościli dominikanie, franciszkanie. Zabudowa składała się ze świątyni (czasem był to istniejący już kościół parafialny przekazany zakonnikom), klasztoru (na terenach Polski często zlokalizowanego od strony południowej) i ogrodu odgradzonego murem, z zabudowaniami gospodarczymi [4, s. 65 i nn]. Na jaką skalę opisywane tu zespoły pozostały, stając się obecnie *sacrum* w strefie miasta, pokazują liczby zgromadzeń w poszczególnych ośrodkach: w Krakowie jest ich 21, w Warszawie 23, we Wrocławiu 5, w Lublinie 8. Na terenach Europy Zachodniej *sacrum* krajobrazowe w miastach buduje wciąż zachowana symbolika struktur architektonicznych części klasztorów, pomimo iż pełnią one funkcje świeckie (ryc. 2). Jednym z przykładów może być ogród klasztorny franciszkanów w Pradze. Teren ten, towarzyszący świątyni gotyckiej i zamknięty kwartałem zabudowy wokół, obecnie użytkowany jako park miejski. Nowa roślinność przywołuje podziały występujące w klasztornych ogrodach na sad, herbarium, warzywnik.

Ryc. 2. Wejście do bazyliki San Ambrogio w Mediolanie. Źródło: fot. K. Hodor

Fig. 2. Entrance to San Ambrogio Basilica in Milan. Source: phot K. Hodor

³ Rzym zwano *caput mundi* — centrum świata, a inne miasta odczytywano jako centrum mikrokosmosu.

5. PRZYKŁADY AKTYWIZACJI PRZESTRZENI I ODBUDOWY WARTOŚCI MIEJSCA

Miejsca *sacrum* dla miast są często elementem identyfikującym, składającym się na jego obraz. Siła oddziaływania, w zależności od rodzaju, może być różna, a wartość często niezaprzeczalna. Prezentowane tu przykłady, pochodzące z różnych miast europejskich, ukazują możliwości kompozycji i aktywizacji tych miejsc, z wyjątkiem projektu będącym upamiętnieniem tragedii World Trade Center z Nowego Jorku. Posługując się wymienianym w pierwszej części artykułu podziałem przestrzeni *sacrum* na miejsca związane z wiarą, pamięcią i fikcją, opisano poszczególne przykłady reprezentujące daną grupę. *Sacrum* związane z fikcją najmniej znacząco wpływa na estetyzację przestrzeni, jest naj słabsze w odbiorze społecznym i tu nie zostanie szczegółowo omówione. W wymienionych przykładach obecny sposób uczytelnienia wpłynął w większości dodatnio na przestrzeń publiczną. Obszary związane z wiarą są zazwyczaj mocno osadzone w kulturze danego społeczeństwa. Drobne zabiegi uwydatniające walory pozwalają na odzyskanie wartości miejsc, nadanie im nowej publicznej funkcji⁴. Połączeniem sfery wiary z pamięcią jest rewitalizacja pozostałości po kościele św. Mikołaja w Hamburgu – symbolu w przestrzeni miasta elementu sakralnego oraz upamiętnieniem wojennych tragedii. Na historię tego miejsca składało się wiele dramatycznych wydarzeń. Gotycki, trójnawowy kościół wzniesiono w 1353 r., po pożarze w 1589 r. wieże odbudowano, w 1842 r. kolejny wielki pożar zniszczył cały kościół. Po czterech latach został odbudowany w stylu neogotyku niemieckiego. Podczas alianckich nalotów uszkodzony, jako jedyna świątynia w mieście pozostał nieodbudowany. Obecnie ruinom kościoła nadano status pomnika ofiar wojny. *Sacrum* krajobrazowe składa się z trójnawowej świątyni gotyckiej, z której zachowała się wieża będąca atrakcją turystyczną w postaci punktu widokowego i fragmentów ścian oraz podziemi mieszczących sale muzealne. W 1987 powołano do życia stowarzyszenie Rettet die Nikolaikirche e.V. (Uratować kościół św. Mikołaja), którego celem jest inicjowanie imprez kulturalnych na terenie świątyni, zorganizowanie stałego centrum dokumentacyjno-informacyjnego. Kompozycja rewitalizacji uczytelnia obrys kościoła, z detalem ławek i wejściem do podziemnego muzeum (ryc. 3).

⁴ Prócz cmentarzy, kościołów, zespołów klasztorów (ogrody franciszkanów w Pradze). W Polsce ostatnimi laty do nowej aktywizacji określonych miejsc przyczyniły się pobyty Ojca Świętego Jana Pawła II.

Ryc. 3. Widok z wieży na prezbiterium kościoła św. Mikołaja w Hamburgu. Źródło: fot. K. Hodor

Fig. 3. View from the tower of the presbyterium of St. Nicholas Church in Hamburg. Source: photo K. Hodor

Osobną grupę stanowią miejsca pamięci będące wspomnieniem minionych tragicznych wydarzeń. Praski przykład pomnika ofiar komunizmu 1948/89 powstał w 2002 r. przy Petřinských Sadach na Malej Stranie. Projekt, autorstwa rzeźbiarza Olbrama Zoubka i architektów Jana Kerela i Zdeněka Hölzela, przedstawia przy jednym z wejść do parku postacie ludzkie z brązu, ulegające powolnej destrukcji. Symbolika tej kompozycji nawiązuje do tragedii społeczeństw żyjących w systemach totalitarnych. Rytm siedmiu figur ludzkich spotęgowany został przez perspektywę znikającą w otaczającej parkowej zieleni (ryc. 4).

Ryc. 4. Postacie z brązu przedstawiające ofiary komunizmu w Pradze. Źródło: fot. K. Hodor

Fig. 4. Bronze statues representing victims of communism in Praha. Source: photo K. Hodor

Eschatologiczny wymiar koncepcji posiada obszerny plac (190 arów) zlokalizowany w centrum Berlina, poświęcony zagładzie Żydów. Zakomponowano go wewnątrz kwartału ograniczonego ul. Ebertstraße, Behrenstraße, Gertrud-Kolmar-Straße i Hannah-Arendt-Straße. Realizacja, oparta na projekcie Petera Eisenmana, składa się z 2711 pochylnych betonowych bloków o różnej wielkości i regularnym narysie, a także z poziomego muzeum. Symbolika tragedii przeplata się z odwołaniem do śmierci, znaczenia liczb, elementów kompozycji, w tym drzew owocowych (41) i buduje nową estetykę tej przestrzeni. W realizacji krakowskiego pl. Bohaterów Getta, projektu biura Lewicki Łatak, zastosowano regularne i rytmiczne rozmieszczenie rzeźb krzesel, nawiązujące do dramatów wysiedlanych z getta ludzi. Nowa kompozycja tego placu przyniosła nową jakość w postaci estetyzacji miejsca (ryc. 5). W grupie opisywanych tu miejsc upamiętniających wydarzenia rozwiązania zostały uwypuklone nowymi materiałami, rzeźbą, zielenią, światłem i wodą. Dodatkowo przy wydobyciu sacrum miejsca pojawiają się nowe zastosowania funkcjonalne, otwarte przestrzenie publiczne służące do rekreacji, a nawet zabawy najmłodszych.

Ryc. 5. Plac Bohaterów Getta w Krakowie. Źródło: fot. K. Łakomy
Fig. 5. The realisation of the Cracow Ghetto Heroes Square. Source: photo K. Łakomy

Wydarzenia WTC z Nowego Jorku stały się przyczyną powstania na miejscu tragedii przestrzeni poświęconej pamięci ofiar. W 2002 r. plan urbanistyczny autorstwa Daniela Libeskinda określił funkcje dla tego obszaru. Projekt Michaela Arada i Petera Walkera łączy w sobie funkcję upamiętniającą z rozwiązaniem nowej przestrzeni publicznej. Plac, o powierzchni 320 arów, został obsadzony 500 dębami. Dwa kwadraty, mieszczące baseny wodne, podkreślają obrys fundamentów Twin Towers. Wokół nich wypisano nazwiska ofiar. Symbolika zastosowanych materiałów: brązu, granitu oraz wody – symbolu życia oraz iluminacji świetlnej podkreśla znaczenie tego minimalistycznego monumentu. Dopelnieniem koncepcji jest muzeum poświęcone pamięci ofiar.

5. PODSUMOWANIE

Sposoby wydobywania *sacrum* krajobrazowego z przestrzeni miasta mogą być różnorodne i zależą od rodzaju i lokalizacji. Często stają się ważnymi wyróżnikami podkreślającymi tożsamość i historię. Istotną w kompozycji staje się symbolika odwołująca się do antropologii, teologii, eschatologii. Postrzeganie *sacrum* wynika z odziedziczonego odczucia, subiektywnego odbioru, szczególnie trudne staje się w społecznościach ateistycznych, gdzie intensywnie prowadzona jest sekularyzacja [3]. Niebezpieczeństwa polegają na przekształcanie tych przestrzeni w miejsca banalne i na ich komercjalizacji. Natomiast umiejętne wydobywanie wartości miejsca prowadzi do estetyzacji i podniesieniu znaczenia danego *sacrum*. Zastosowanie znajdują formy rzeźbiarskie, szlachetne materiały, zielen i woda. Wśród wielu rozwiązań rolę *sacrum* mogą przejmować aleje, kopce, parki, wzniesienia. Jak ważne jest podejmowanie prób uczynienia miejsc *sacrum* krajobrazowego w strukturach miejskich, dowodzi stwierdzenie, iż życie człowieka byłoby niczym bez pamięci o minionej tożsamości i historii.

LANDSCAPE SACRUM, AESTHETISATION OF URBAN SPACE

1. INTRODUCTION

The notion of *sacrum* in the urban space of the city is connected with places of emotional significance to the society. European symbolism, which is the main subject of the presented research, is shaped based on multithreaded history of tradition and meanings. Their value varies depending on time, location and the particular social and political conditions connected with them. Norberg-Schulz wrote about the significance of architecture and its spatial interpretations in the city structures, particularly focusing on the notion of symbol and articulation [2]. The subject of *sacrum* and identity of the place was discussed by sociologists: Joanna Derdowska, Mikołaj Mandurowicz, Paweł Kubicki [3,9,8]. Jan Gehl presented modern views on the subject of life in the city and ways of forming public space in "Life between buildings"[5]. Due to complex character of the issue, this subject is analysed by specialists from the area of architecture, town planning, sociology, cultural anthropology, psychology and other sciences.

2. THE METHOD AND AIM

The research method applied in this article included analysis of the phenomenon of *sacrum* by type, function, scale. The aim of the study is to show landscape *sacrum* in cities on selected examples and presenting how these factors influence the variety of aesthetisation of these spaces.

Among the concepts connected with this subject there is a division into landscape *sacrum* inscribed in the history and tradition of the place (connected with the past and established in the past) and *sacrum* treated and used as a tourist product - magical space, often created nowadays. Such presentation often serves to commercialise public space and aesthetise it [14, p. 95]⁵.

⁵ In research connected with religious anthropology A. Wierciński evokes the division of human religious awareness into three stages: magical-religious, philosophic and scientific.

3. TYPES OF SACRUM IN CITY STRUCTURES

In research on sacrum there are systematics of these particular areas present in the city. According to Mandurowicz there is a division into three types of sacrum. There is so-called "pure sacrum area" in the form of temples and cemeteries, "quasi-sacrum" area, on the verge of profanum, e.g.: shrines, memorial places, and the last of the proposed groups in the form of "profanum bay in the sacrum" (commemorative plaques, monuments connected with the nation's history) [9]. There can also be a division into those which are connected with faith (religious), memory (historical, national events) and the ones which are based on fiction, e.g. literary, film or folk tales and legends. In the last of the above-mentioned the 19th century trend, present both in Poland and in the Czech Republic, connected with patriotism contributed to extraction and highlighting elements of new significance from the city structures [8, p. 85-876]. The next attempt at dividing sacrum in the city landscape might single out areas connected with faith and transcendental dimension, ones which are connected with remembrance of historical events and culturally created places evoking events and characters. The power of influence depends on individual feelings. Analysing the way they influence their surroundings it can be said that they depend on many factors connected both with the current aesthetic state and with the identity of the place, as well as a collection of individual judgements. In cities we can differentiate general types of sacrum into spatial elements and individual elements. Among complexes a large group are cemeteries emerging at the outskirts of cities from the end of the 18th c. and those established earlier around temple according to assumption of the Lateran Council of 1059 [7, p. 279-286]. Another group significant for the picture of the city are monastery complexes comprising of temples, establishments and closed gardens located in city centres from 12/13th century. Some of them, though currently fulfilling other functions, such as museums, libraries, hotels, with their form still influence the visual reception of the "past" sacrum. In cities of European culture there is increased significance in reception of sacral complexes which are pilgrimage sanctuaries (Jasna Góra in Częstochowa, sanctuary of Saint Mary Our Lady of the Snows in Pillica, and many others) [11]. Areas of natural elevations, including sacri monte, might also belong to landscape complexes [13, p. 229]. Together with holy mountains there should be a mention of vast calvaries connected with cities. An interesting example is Polish Wejherowo, established in the 17th century almost simultaneously with the calvary founded by the owners of the city. A composition reflecting the layout of Jerusalem was inscribed into the urban structure, palace-park complex and the surrounding moraine hills [6; 10, p. 29-37]. Currently it is an important place of cult in Pomorze, under conservatory care, a composition of shrines of Passion connected with natural landscape values create the local sacrum.

4. TRADITION OF SACRUM IN CITY SPACE

The subject of sacrum in ancient times is a separate issue, not discussed here in detail, although important due to the genesis of genius loci in city structures. In Mesopotamia and Egypt temples and burial places were significant sacrum influencing the way settlements were shaped [12]. In ancient cities the drawn avenues led to remote burial complexes understood on many levels, transcendently [12, p. 258]. Plans of ancient Athens with the Agora present the diversity of ways of organising space with dominating role of sacrum with separate temenos (sacred area) [2, p. 39]. In the culture of ancient Rome upon drawing cities the term sacrum was given to the area delimited by augur (a prophet) divided into four by two streets, cardo and decumanus [1, p. 19; 2, p. 42]. Sacrum areas for the city structure in ancient times were often the foundation for their composition, a dominant according to which the urban structure developed in a strictly cosmic order [2, p. 55]7. In medieval cities the centre was unequivocally determined by the church

⁶ The Romantic epoch significantly influenced the creation and interpretation of the city space in Cracow.

⁷ Rome called *caput mundi* – the centre of the world, and other cities received as the centre of microcosm.

which was a sign of Civitas Dei (The Country of God). Some of early Christian basilicas were burial places of saints, martyrs, like the Euphrasian Basilica in Poreč. They were unique sacrum places influencing the shaping of spatial system and later development, becoming often a place of cult on European scale. An increasing monasticism movement contributed to construction of numerous monastery complexes in cities, an additional opening of the church to the faithful were the establishings on the Fourth Council of the Lateran in 1215 recommending more active contact with the followers. In Polish medieval cities emerged foundations which brought around Dominicans and Franciscans. The complex consisted of a temple (sometimes it was an already existing parish church handed down to the monks), a monastery (in Poland often located from the south) and a garden separated by a wall with farm buildings [4, p. 65-66]. The scale to which the complexes described here remained, becoming currently sacrum in the city area, is visible in the number of gatherings in particular centres: in Cracow there are 21, in Warsaw 23, in Wrocław 5 and in Lublin 8. In the area of Western Europe some monasteries in the cities, despite their secular functions, with their preserved symbolism of architectural structures constitute landscape sacrum. One of the examples can be the monastery garden of Franciscans in Prague. It accompanies a Gothic temple, closed by a surrounding district of buildings, currently used as the city park. New greenery evokes divisions existing in monastery gardens into an orchard, a herbarium, a vegetable garden.

5. EXAMPLES OF ELICITATION OF SPACE AND RESTORATION OF THE VALUE OF PLACE

Places of sacrum are often an identifying element for the city, contributing to its perception. The power of influence can vary depending on its type, and the value is often indisputable. The presented examples come from different European cities showing the possibilities of their composition and elicitation, except for the project commemorating the New York's World Trade Center tragedy. Using the division of sacrum space, mentioned in the first part of the article, into places connected with faith, memory and fiction, particular examples representing a given group were described: Sacrum connected with fiction has the least significant influence on aesthetisation of space, is the weakest in social reception and it will not be discussed here in detail. In the ones presented the current style of highlighting influenced the public space in a mostly positive way. Areas connected with faith are usually strongly embedded in the culture of the given society. Small endeavours highlighting values allow for retrieving the value of the place, giving it a new public function⁸. A combination of the area of faith and area of memory is revitalisation of the remains of St. Nicholas church in Hamburg - a symbol of sacrum element in the space of the city and a commemoration of the war tragedies. The history of this place was rich with dramatic events. The three-aisle Gothic church was erected in 1353, after the fire in 1589 the towers were rebuilt, in 1842 another big fire destroyed the whole church. After four years it was rebuilt in German Neo-Gothic style. Damaged during allied air raids, as the only temple in the city it remained not rebuilt. Currently the ruins of the church have the status of a war memorial. Landscape sacrum consists of the three-aisle Gothic temple of which remained a tower – a tourist attraction in the form of an overlook and parts of walls as well as the crypt where the museum rooms are located. In 1987 Rettet die Nikolaikirche e.V. (Save St. Nicholas Church) foundation was established which aims at initiating cultural events at the church premises, organising a permanent centre of documentation and information. Composition of the revitalisation highlights the outline of the church, corten steel accompanies details of the benches and the entrance to the museum.

A separate group are places of remembrance which are a memory of the tragic past events. The Prague example of the Memorial to the Victims of Communism 1948/89 was

⁸ Apart from cemeteries, churches, monastery complexes (Franciscan gardens in Prague). In Poland in recent years visits of the Pope John Paul II contributed to new elicitation of particular places.

erected in 2002 at Petřín Orchards in Malá Strana. The design of sculptor Olbram Zoubek and architects Jan Kerel and Zdeněk Hölzel presents, at one of the entrances to the park, human figures cast in bronze, undergoing slow destruction. Symbolism of this composition refers to the tragedy of societies living in totalitarian systems. The rhythm of seven human figures was enhanced by the perspective vanishing in the surrounding park greenery. Eschatological dimension of the concept is a feature of a vast square (190 ares) located in the centre of Berlin, dedicated to the massacre of Jews. Composed inside a quarter limited by Ebertstraße, Behrenstraße, Gertrud-Kolmar-Straße i Hannah-Arendt-Straße. It consists of 2711 leaning concrete blocks of different size and regular outline. The design of Peter Eisenman consists also of an underground museum. The symbolism of tragedy intertwines with references to death, meaning of numbers, elements of compositions, including fruit trees (41), creating new aesthetics around this space. In realisation of the Cracow Ghetto Heroes Square (Plac Bohaterów Getta), designed by Lewicki Łatak studio, regular and rhythmical placement of chair statues was used, referring to the drama of people displaced from the ghetto. The new composition of this square brought about new quality in the form of aesthetisation of the place. In the group of places presented here, commemorating events, the solutions were enhanced with new materials, sculpture, greenery, light and water. Additionally when exposing the sacrum of the places emerge new functional applications, open public space for recreation and even play for children.

Events of WTC in New York were a cause for emergence of space dedicated to the memory of the victims at the site of the tragedy. In 2002 the urban plan by Daniel Libeskind determined functions for this area. Design of Michael Arad i Peter Walker combines the commemorative function with a new solution for public space. The 320 ares square was planted with 500 oak trees. Two squares, including water reservoirs, emphasise the outline of the Twin Towers' foundations. Around them are written names of the victims. Symbolism of the used materials: bronze, granith and water - symbol of life as well as illumination emphasises the significance of this minimalistic monument. The complement of the concept is a museum dedicated to the memory of the victims.

6. CONCLUSIONS

Ways of extracting landscape sacrum from the city space can be various and depend on their type and location. They often become important distinguishing marks emphasising identity and history. The important part in the composition becomes the symbolism referring to anthropology, theology, eschatology. Perception of sacrum results from inherited feeling, subjective reception, it becomes especially difficult in atheist communities where secularisation is intense. The dangers lie in commercialising these spaces and transforming them to the role of banal. However, skillful extraction of the value of the place leads to aesthetisation and improving the significance of the particular sacrum. Sculpture, precious materials, greenery and water are applied here. Among many solutions the role of sacrum can be assumed by avenues, tumuli, parks, hills. The importance of making attempts at highlighting the places of landscape sacrum in city structures is confirmed by the statement, that a man's life would be nothing without memory of the past identity and history.

BIBLIOGRAPHY

- [1] Bohm A., *Planowanie przestrzenne dla architektów krajobrazu. O czynniku kompozycji*, Kraków. Wydaw. PK 2006, s. 19. ISBN 978-83-7242-398-6
- [2] Norberg-Schulz Ch., *Znaczenie w architekturze Zachodu*, Warszawa, wydaw. Murator 1999.
- [3] Derdowska J., *Praskie przemiany. Sacrum i desakralizacja przestrzeni miejskiej Pragi*, Kraków, zakłady wydawnicze NOMOS 2006. ISBN 83-60490-02-3

- [4] Derwich M., *Klasztory i mnisi*, Wrocław, Wydaw. Dolnośląskie 2004, s. 65, ISBN 83-7384-108-3i.
- [5] Geghl J., *Życie między budynkami. Użytkowanie przestrzeni publicznych*, Kraków, wydaw. RAM 2009. ISBN 978-83-928610-0-3
- [6] Hodor K., Potencjał turystyczny Wejherowa na tle dziedzictwa północnych Kaszub, *Teka Komisji Urbanistyki Stud. Krajobr. OL PAN* 2012, VIII /2, s. 29–37.
- [7] Hodor K., Założenia cmentarne w krajobrazach Krakowa, w: *Ogrody pamięci*, red. A. Mitkowska, K. Hodor, K. Łakomy, *Czasopismo Techniczne* 2012, R. 109, z. 7, s. 279–286
- [8] Kubicki P., *Miasto w sieci znaczeń. Kraków i jego tożsamość*, Kraków, Księgarnia Akademicka 2010. ISBN 978-83-7638-001-8
- [9] Mandurowicz M., *Sfera sacrum w przestrzeni miejskiej Warszawy*, Warszawa, Wydaw. Akademickie Dialog 2002. ISBN 83-88938-20-7
- [10] Mitkowska A., *Kalwaria Kaszubska i park Przebendowskich w Wejherowie*, Kraków, wydaw. Lettra-Graphic 2000. ISBN 83-910501-3-0
- [11] Mitkowska A., Hodor K., *Sanktuarium Matki Bożej Śnieżnej Opiekunki Rodzin w Pilicy-Biskupicach*, monografia, Kraków–Pilica 2008. ISBN 978-83-905768-6-2
- [12] Ostrowski W., *Wprowadzenie do historii budowy miast. Ludzie i środowisko*, Warszawa, wydaw. Politechniki Warszawskiej 2001. ISBN 83-912841-0-1
- [13] Siewniak M., Mitkowska A., *Tezaurusz sztuki ogrodowej*, Warszawa, 1998, s. 229. ISBN 83-87897-03-X
- [14] Wierciński A., *Magia i religia. Szkice z antropologii religii*, Kraków, Zakład Wydawniczy NOMOS 2010, s. 95. ISBN 978-83-7688-046-4

O AUTORZE

Katarzyna Hodor – dr inż. arch., adiunkt naukowo-dydaktyczny w Zakładzie Sztuki Ogrodowej i Terenów Zielonych w Instytucie Architektury Krajobrazu na Wydziale Architektury na Politechnice Krakowskiej. Zakres prowadzonych badań obejmuje tematykę związaną ze sztuką ogrodową, rezydencjami pałacowo-ogrodowymi, obiektami klasztornymi i rewitalizacjami wsi.

Katarzyna Łakomy – dr inż. arch., adiunkt naukowo-dydaktyczny w Zakładzie Sztuki Ogrodowej i Terenów Zielonych w Instytucie Architektury Krajobrazu na Politechnice Krakowskiej. Zainteresowania naukowo-badawcze: sztuka ogrodowa, krajobrazy przemysłowe, kultury willowa, tożsamość miejsca.

AUTHOR'S NOTE

Katarzyna Hodor – PhD. architect in the Department of Garden Art and Greenery in the Institute of Landscape Architecture at the Faculty of Architecture at the Cracow University of Technology. The scope of the research includes topics related to garden art, palace and garden residences, monastery objects and village revitalization.

Kontakt | Contact: khodor@pk.edu.pl

Katarzyna Łakomy – Ph.D. architect in the Department of Garden Art and Green Areas, Institute of Landscape Architecture, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology. Scientific and research interest: garden art, industrial landscape, villa culture, place identity.

Kontakt | Contact: klakomy@pk.edu.pl